

Analiza Matematyczna II

Wydział Nauk Ekonomicznych

wykład X

Uniwersytet Warszawski
semestr letni

Funkcje wielu zmiennych

Ekstrema funkcji w $\mathbb{R}^k$

Przykład. Znaleźć ekstrema lokalne funkcji $f(x, y) = 2x^4 + y^4 - x^2 - 2y^2$, $(x, y) \in \mathbb{R}^2$.

Liczymy pochodne cząstkowe funkcji f :

$$\frac{\partial f}{\partial x}(x, y) = 8x^3 - 2x, \quad \frac{\partial f}{\partial y}(x, y) = 4y^3 - 4y.$$

Rozwiązujemy równanie $\text{grad } f(x, y) = 0$, czyli układ równań

$$\begin{cases} \frac{\partial f}{\partial x}(x, y) = 0 \\ \frac{\partial f}{\partial y}(x, y) = 0. \end{cases}$$

Mamy

$$\begin{cases} 8x^3 - 2x = 0 \\ 4y^3 - 4y = 0, \end{cases}$$

co daje $x = 0, \pm \frac{1}{2}$ i $y = 0, \pm 1$. Jest więc 9 punktów, w których mogą być ekstrema lokalne: $(0, 0)$, $(0, \pm 1)$, $(\pm \frac{1}{2}, 0)$, $(\pm \frac{1}{2}, \pm 1)$.

Liczymy teraz pochodne cząstkowe drugiego rzędu funkcji f :

$$\frac{\partial^2 f}{\partial x^2}(x, y) = 24x^2 - 2, \quad \frac{\partial^2 f}{\partial x \partial y}(x, y) = \frac{\partial^2 f}{\partial y \partial x}(x, y) = 0,$$

$$\frac{\partial^2 f}{\partial y^2}(x, y) = 12y^2 - 4.$$

Macierz Hessego funkcji f jest więc równa

$$\begin{bmatrix} 24x^2 - 2 & 0 \\ 0 & 12y^2 - 4 \end{bmatrix}.$$

W punkcie $(0, 0)$ mamy macierz $\begin{bmatrix} -2 & 0 \\ 0 & -4 \end{bmatrix}$, więc f ma tu lokalne maksimum (równe 0).

W punktach $(0, \pm 1)$ mamy macierz $\begin{bmatrix} -2 & 0 \\ 0 & 8 \end{bmatrix}$, więc są to punkty siodłowe i f nie ma tam lokalnego ekstremum.

W punktach $(\pm \frac{1}{2}, 0)$ mamy macierz $\begin{bmatrix} 4 & 0 \\ 0 & -4 \end{bmatrix}$, więc są to punkty siodłowe i f nie ma tam lokalnego ekstremum.

W punktach $(\pm \frac{1}{2}, \pm 1)$ mamy macierz $\begin{bmatrix} 4 & 0 \\ 0 & 8 \end{bmatrix}$, więc f ma tam lokalne minima (wszystkie równe $-\frac{9}{8}$).

Uwaga. Mamy $f(x, y) = g(x) + h(y)$ dla $g(x) = 2x^4 - x^2$, $h(y) = y^4 - 2y^2$. Funkcje g , h są ciągłe na $\mathbb{R}$ i $\lim_{x \rightarrow \pm\infty} g(x) = \lim_{y \rightarrow \pm\infty} h(y) = +\infty$. Wynika stąd, że funkcja f jest ograniczona z dołu i jej cztery lokalne minima są minimami globalnymi. Z drugiej strony, $\lim_{x \rightarrow \pm\infty} f(x, 0) = +\infty$, więc funkcja f nie jest ograniczona z góry i nie ma maksimum globalnego.

Przykład. Znaleźć ekstrema lokalne funkcji $f(x, y) = 3x^8 + 8x^3y^3 + 3y^8$, $(x, y) \in \mathbb{R}^2$.

Obliczamy pochodne cząstkowe funkcji f :

$$\frac{\partial f}{\partial x}(x, y) = 24x^7 + 24x^2y^3, \quad \frac{\partial f}{\partial y}(x, y) = 24x^3y^2 + 24y^7.$$

Rozwiązujemy równanie wektorowe $\text{grad } f(x, y) = 0$, czyli układ równań

$$\begin{cases} 24x^7 + 24x^2y^3 = 0 \\ 24x^3y^2 + 24y^7 = 0. \end{cases}$$

Zauważmy, że jeśli $x = 0$, to $y = 0$ i punkt $(0, 0)$ jest rozwiązaniem układu. Załóżmy teraz $x \neq 0$ (wtedy również $y \neq 0$). Dzieląc równania odpowiednio przez x^2 i y^2 , otrzymujemy

$$\begin{cases} x^5 = -y^3 \\ y^5 = -x^3, \end{cases}$$

co daje $(\frac{x}{y})^5 = (\frac{y}{x})^3$, więc $(\frac{x}{y})^8 = 1$, czyli

$$x = \pm y.$$

Jeśli $x = y$, to $x^5 = -x^3$, więc $x^2 = -1$, co nie ma rozwiązań (rzeczywistych). Jeśli $x = -y$, to $x^5 = x^3$, więc $x^2 = 1$, co daje $x = \pm 1$. Podsumowując, mamy trzy rozwiązania: $(0, 0)$, $(1, -1)$, $(-1, 1)$. Obliczamy teraz pochodne cząstkowe drugiego rzędu funkcji f :

$$\frac{\partial^2 f}{\partial x^2}(x, y) = 24(7x^6 + 2xy^3), \quad \frac{\partial^2 f}{\partial x \partial y}(x, y) = \frac{\partial^2 f}{\partial y \partial x}(x, y) = 24 \cdot 3x^2y^2,$$

$$\frac{\partial^2 f}{\partial y^2}(x, y) = 24(2x^3y + 7y^6).$$

Macierz Hessego funkcji f jest zatem równa

$$\begin{bmatrix} 24(7x^6 + 2xy^3) & 24 \cdot 3x^2y^2 \\ 24 \cdot 3x^2y^2 & 24(2x^3y + 7y^6) \end{bmatrix}.$$

W punktach $(1, -1)$ i $(-1, 1)$ ta macierz ma postać $\begin{bmatrix} 24 \cdot 5 & 24 \cdot 3 \\ 24 \cdot 3 & 24 \cdot 5 \end{bmatrix}$. Forma kwadratowa o tej macierzy jest dodatnio określona, więc w tych punktach funkcja f ma lokalne minima (oba równe -2).

W punkcie $(0, 0)$ macierz Hessego ma postać $\begin{bmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \end{bmatrix}$, więc nasze kryteria istnienia lub nieistnienia ekstremum lokalnego nie działają (są spełnione warunki konieczne, a nie są spełnione warunki dostateczne). W tej sytuacji trzeba bezpośrednio zbadać zachowanie funkcji f w otoczeniu punktu $(0, 0)$.

Mamy $f(0, 0) = 0$ i $f(x, 0) = 3x^8$, co jest większe od 0 dla $x \neq 0$. Zatem, funkcja f przyjmuje pewne wartości dodatnie w każdym otoczeniu punktu $(0, 0)$, więc nie ma w tym punkcie maksimum lokalnego. Z drugiej strony, mamy

$$f(x, -x) = 6x^8 - 8x^6 = x^6(6x^2 - 8),$$

co jest mniejsze do 0 dla $x \neq 0$, $|x| < \frac{2\sqrt{3}}{3}$. Zatem, funkcja f przyjmuje pewne wartości ujemne w każdym otoczeniu punktu $(0, 0)$, więc nie ma w tym punkcie minimum lokalnego. Zatem, f nie ma ekstremum lokalnego w punkcie $(0, 0)$.

Uwaga. Mamy $|x^3y^3| \leq \frac{x^6+y^6}{2}$, więc $f(x, y) \geq 3x^8 - 4x^6 + 3y^8 - 4y^6$. Korzystając z tego, w ten sam sposób co w poprzednim przykładzie pokazujemy, że f jest ograniczona z dołu i dwa minima lokalne funkcji f są minimami globalnymi. Z drugiej strony, funkcja f nie jest ograniczona z góry, więc nie ma maksimum globalnego.

Odwracalność funkcji wielu zmiennych i dyfeomorfizmy

Definicja. Niech $f : A \rightarrow B$, gdzie A, B otwarte podzbiory $\mathbb{R}^k$. Mówimy, że f jest *dyfeomorfizmem klasy C^1* , jeśli f jest wzajemnie jednoznaczna (tzn. różnowartościowa i „na”) oraz funkcje f , f^{-1} są klasy C^1 .

Uwaga. W takiej sytuacji różniczka $Df(x)$ jest liniowym automorfizmem $\mathbb{R}^k$ i $D(f^{-1})(f(x)) = (Df(x))^{-1}$ dla każdego $x \in A$.

Dowód (Id oznacza przekształcenie identycznościowe). Z twierdzenia o różniczce złożenia funkcji,

$$D(f^{-1})(f(x)) \circ Df(x) = D(f^{-1} \circ f)(x) = D(\text{Id}_A)(x) = \text{Id}_{\mathbb{R}^k}.$$

Podobnie, $Df(x) \circ D(f^{-1})(f(x)) = \text{Id}_{\mathbb{R}^k}$. Zatem, $D(f^{-1})(f(x)) = (Df(x))^{-1}$. $\square$

Twierdzenie o lokalnej odwracalności funkcji

Niech $f : A \rightarrow \mathbb{R}^k$, gdzie A otwarty w $\mathbb{R}^k$ będzie funkcją klasy C^1 i niech $x \in A$. Załóżmy, że $Df(x)$ jest liniowym automorfizmem $\mathbb{R}^k$. Wtedy istnieje otoczenie $U \subset A$ punktu x , takie że

- f jest różnowartościowa na U ,
- $V = f(U)$ jest otwarty w $\mathbb{R}^k$,
- $f|_U$ jest dyfeomorfizmem klasy C^1 z U na V .

Uwagi

- $Df(x)$ liniowy automorfizm $\mathbb{R}^k \iff$ macierz Jacobiego $MJf(x)$ jest odwracalna (ma rząd k) $\iff$ jacobian $Jf(x)$ jest niezerowy.
- Twierdzenie nie implikuje, że f jest różnowartościowa w całej dziedzinie.

Przykład. Funkcja $f : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^2$, $f(x, y) = (e^x \cos y, e^x \sin y)$ jest lokalnie odwracalna w otoczeniu każdego punktu $(x, y) \in \mathbb{R}^2$, ale nie jest globalnie odwracalna (różnowartościowa).

Dowód. Funkcja f jest klasy C^1 . Macierz Jacobiego tej funkcji ma postać

$$MJf(x, y) = \begin{bmatrix} e^x \cos y & -e^x \sin y \\ e^x \sin y & e^x \cos y \end{bmatrix}.$$

Jacobian funkcji f jest równy $Jf(x, y) = e^{2x} \cos^2 y + e^{2x} \sin^2 y = e^{2x} \neq 0$.

Zatem, z twierdzenia o lokalnej odwracalności, funkcja f jest odwracalna w otoczeniu każdego punktu $(x, y) \in \mathbb{R}^2$. Z drugiej strony, $f(x, y + 2\pi) = f(x, y)$, więc funkcja f nie jest różnowartościowa na $\mathbb{R}^2$. $\square$

Wniosek. Niech $f : A \rightarrow B$, gdzie A, B otwarte podzbiory $\mathbb{R}^k$. Jeśli f jest wzajemnie jednoznaczna, klasy C^1 i $Df(x)$ jest liniowym automorfizmem $\mathbb{R}^k$ dla każdego $x \in A$, to f jest dyfeomorfizmem klasy C^1 .

Definicja. Zbiory otwarte $A, B \subset \mathbb{R}^k$ nazywamy *dyfeomorficznymi* lub C^1 -*dyfeomorficznymi*, jeśli istnieje dyfeomorfizm f klasy C^1 przekształcający A na B .

Przykład. Wszystkie kule w $\mathbb{R}^k$ są dyfeomorficzne.

Dowód. Niech $x_1, x_2 \in \mathbb{R}^k$ i niech $r_1, r_2 > 0$. Wtedy funkcja $f(x) = \frac{r_2}{r_1}(x - x_1) + x_2$ przekształca wzajemnie jednoznacznie kulę $B(x_1, r_1)$ na kulę $B(x_2, r_2)$ (bo $\|f(x) - x_2\| = \frac{r_2}{r_1}\|x - x_1\|$). Jest oczywiste, że funkcje f, f^{-1} są klasy C^1 . $\square$

Przykład. Kwadrat bez brzegu i koło bez brzegu są dyfeomorficzne.

Dowód. Funkcja $f(x, y) = (x, \sqrt{1-x^2} y)$ jest dyfeomorfizmem klasy C^1 kwadratu bez brzegu $\{(x, y) \in \mathbb{R}^2 : |x|, |y| < 1\}$ na koło bez brzegu $\{(x, y) \in \mathbb{R}^2 : x^2 + y^2 < 1\}$. $\square$

Przykład. Płaszczyzna i kwadrat bez brzegu są dyfeomorficzne.

Dowód. Funkcja $f(x, y) = (\frac{2}{\pi} \arctan x, \frac{2}{\pi} \arctan y)$ jest dyfeomorfizmem klasy C^1 płaszczyzny $\mathbb{R}^2$ na kwadrat $\{(x, y) \in \mathbb{R}^2 : |x|, |y| < 1\}$. $\square$

Przykład (współrzędne biegunowe). Niech

$$f : [0, +\infty) \times \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}^2, \quad f(r, \varphi) = (r \cos \varphi, r \sin \varphi).$$

Wtedy dla każdego $\varphi_0 \in \mathbb{R}$ funkcja f przekształca dyfeomorficznie zbiór $(0, +\infty) \times (\varphi_0, \varphi_0 + 2\pi)$ na $\mathbb{R}^2 \setminus L_{\varphi_0}$, gdzie L_{φ_0} jest (domkniętą) półprostą zaczynającą się w początku układu współrzędnych i tworzącą kąt φ_0 z osią OX .

Jakobian f jest równy

$$Jf(r, \varphi) = r \cos^2 \varphi + r \sin^2 \varphi = r.$$

Przykład (współrzędne sferyczne). Niech $f : [0, +\infty) \times [0, 2\pi) \times [-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}] \rightarrow \mathbb{R}^3$,

$$f(r, \varphi, \theta) = (r \cos \varphi \cos \theta, r \sin \varphi \cos \theta, r \sin \theta).$$

Wtedy f przekształca dyfeomorficznie zbiór $(0, +\infty) \times (0, 2\pi) \times (-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2})$ na $\mathbb{R}^3 \setminus \{(x, 0, z) : x \geq 0\}$.

Jakobian f jest równy

$$Jf(r, \varphi) = r^2 \cos \theta.$$

Uwaga. Przy ustalonym $r > 0$ kąty φ i θ to odpowiednio długość i szerokość geograficzna na sferze $S(0, r)$.